

Jak tworzą się słowa?

Materiał składa się z sekcji: "Słowotwórstwo", "Wyrazy pochodne", "Typy formantów", "Zadaniowo".

Materiał zawiera 4 ilustracje (fotografie, obrazy, rysunki), 3 ćwiczenia, w tym 3 interaktywne.

Zasób zawiera: współczesną grafikę z Pixabay; ogólną informację o powstawaniu nowych wyrazów; ćwiczenie interaktywne dotyczące znaczenia i pochodzenia wyrazów z gwary uczniowskiej; polecenie znalezienia w tekstach zespołów młodzieżowych oryginalnych, nowych wyrazów i zapisania ich w zeszycie.

Zasób zawiera wyjaśnienie, czym jest słowotwórstwo. Dodatkowo zawarte zostały informacje o neologizmach i etymologii.

Informacje o tworzeniu wyrazów pochodnych, dwie ilustracje interaktywne przedstawiające relacje: wyraz podstawowy - wyraz pochodny oraz wyraz podstawowy - wyraz pochodny - formant.

Tekst wyjaśniający, czym jest formant oraz ilustracja przedstawiająca typy formantów.

Zestaw ćwiczeń interaktywnych: słowa kluczowe; dopisywanie wyrazu podstawowego; określanie znaczenia słowotwórczego wyrazów pochodnych; porządkowanie wyrazów ze względu na rodzaj formantu.

Jak tworzą się słowa?

---

pixabay, licencja: CC 0

Do tej pory zajmowaliśmy się odmianą wyrazów – budową fleksyjną wyrazów. Określając formę wyrazów, podawaliśmy ich przypadek, liczbę, rodzaj, osobę, czas. W tych rozdziałach naszego podręcznika dowiedziecie się, w jaki sposób jedne wyrazy powstają od drugich i jak w związku z tym zmienia się ich budowa.

Już wiesz

- 1) Wyjaśnij, co znaczą i od jakich wyrazów mogły powstać słowa używane w gwarze uczniowskiej: *nara*, *narka*, *ziomał*, *dyr*.
- 2) Znajdź w tekstach współczesnych zespołów młodzieżowych (np. w tekstach zespołów reprezentujących hip-hop) oryginalne, nowe wyrazy i zapisz je w zeszycie.

Słowotwórstwo

Nauka o budowie wyrazów i sposobach ich tworzenia nosi nazwę **słowotwórstwa** (od ‘tworzyć słowa’). Wyrazy powstają w różny sposób, wiele z nich pochodzi od słów istniejących już w naszym języku. Wystarczy przejrzeć dowolny słownik języka polskiego, by odnaleźć słowa, które choć występują w swoich indywidualnych znaczeniach i w różnej

formie, to mają coś wspólnego – zawierają podobne części. Wiele z nich tworzy tak zwane rodziny wyrazów, np.: *dom, domowy, domownik, domator, domostwo, domek, domeczek*.

Ważne!

W naszym języku istnieje też wiele słów, których znaczenie się zmieniło, na przykład wyraz „pulpit”, czyli inaczej „pochyły blat”, nabrał nowego znaczenia, obecnie tak nazywa się również główny obszar ekranu komputera. Wiele nowych wyrazów powstaje w mowie potocznej lub języku subkultur (czyli grup środowiskowych, np. w slangu młodzieżowym, kulturze hip-hopu) czy grup specjalistów zawodowo związanych z jakąś dziedziną. Ponadto w wielu dziełach literackich autorzy, chcąc rozbawić lub zadziwić odbiorcę, celowo tworzą nowe, niespotykane wyrazy, a nawet chwytliwe gry słowne. Wyrazy, o których mowa, to neologizmy.

Ciekawostka

Ze słowotwórstwem spokrewniona jest wiedza, która opisuje, skąd wywodzą się wyrazy i jak zmieniały się – pod względem formy i treści – w dziejach języka. Opisanie historii wyrazów i ich znaczeń zajmuje się etymologia. Współcześnie mamy do dyspozycji wiele słowników etymologicznych (np. autorstwa Aleksandra Brücknera, Władysława Borysia czy Krystyny Długosz-Kurczabowej), w których możemy sprawdzić, skąd do polszczyzny trafiły najbardziej znane nam wyrazy i jak się zmieniały ich formy oraz wyrazy pokrewne od nich utworzone. Na przykład podobną historię, a więc etymologię, mają wyrazy *ojciec* i *ojczyzna*.

Wyrazy pochodne

Wyraz, w którego znaczeniu i formie możemy odnaleźć ślad innego wyrazu, nazywamy **wyrazem pochodnym**. Na przykład: w wyrazie *trawnik* znajdziemy część rzeczownika *trawa*, natomiast w rzeczownikach *kawiarnia, księgarnia, kwaciarnia* części wyrazów *kawa, księga, kwiat*.

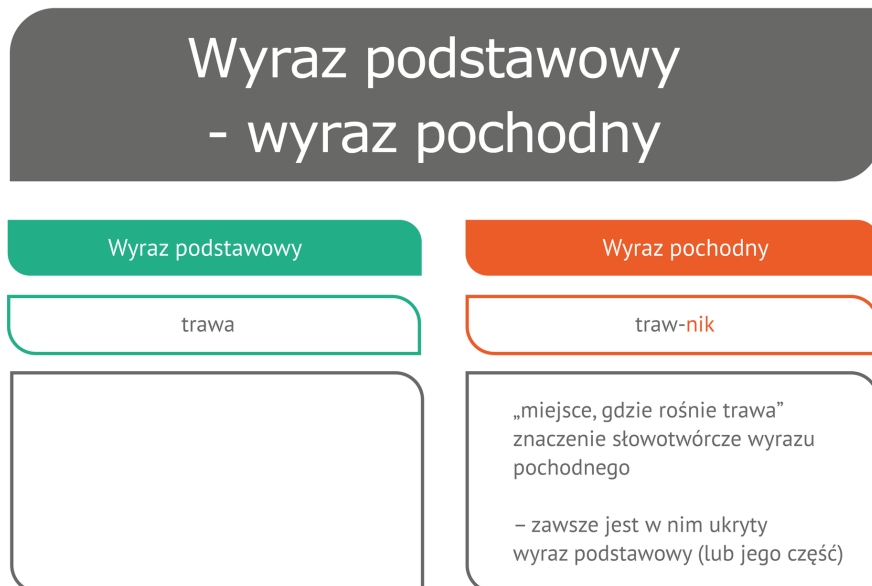
Wymienione przykłady pokazują istotę słowotwórstwa – wyrazy pochodne mają wprowadzić swoje indywidualne znaczenia, ale zawierają też wspólną część, która łączy je pod względem budowy słowotwórczej z innymi wyrazami.

Rzeczowniki *kawiarnia, księgarnia, kwaciarnia* zakończone są częścią *-arnia*, która jest typowa dla nazw miejsc. Przykład ten pozwala zdefiniować, czym jest **znaczenie słowotwórcze wyrazu**. Jest to takie znaczenie wyrazu, które wynika z jego budowy.

Wyrazy pochodne składają się zawsze z dwóch elementów:

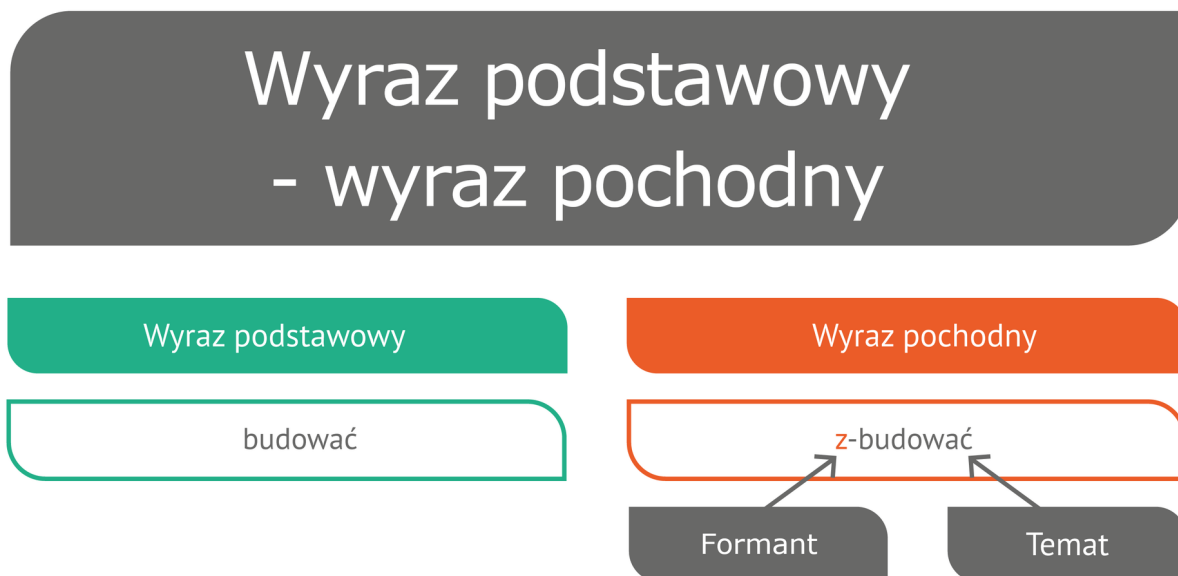
- tematu słowotwórczego,

- formantu. Aby pokazać budowę słowotwórczą wyrazu pochodnego, musimy odnaleźć słowo, od którego pochodzi, czyli inaczej wyraz podstawowy. **Wyraz pochodny rozpoznajemy po tym, że możemy w nim wskazać temat słowotwórczy i formant:** rzeczownik „*trawnik*” składa się z tematu słowotwórczego *traw-* i formantu *-nik*.

ILUSTRACJA: (G3.G.8) Wyraz podstawowy, wyraz pochodny1

Formanty mogą występować przed tematem słowotwórczym. Na przykład od czasownika niedokonanego *budować* tworzymy czasownik dokonany o znaczeniu ‘skończyć budować’. Powstaje wyraz pochodny *zbudować*.

ILUSTRACJA: (G3.G.8) Wyraz podstawowy, wyraz pochodny2

Zapamiętaj!

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego tworzymy wyrazy pochodne.

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od innego wyrazu (wyrazu podstawowego).

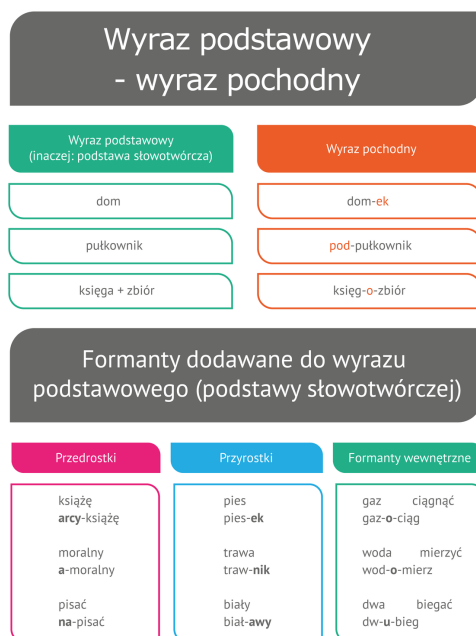
Temat słotwórczy – część wspólna wyrazu pochodnego i wyrazu podstawowego, zwykle jest to temat fleksyjny wyrazu podstawowego. **Formant** – element, który odróżnia wyraz pochodny od wyrazu podstawowego.

Typy formantów

Formant – to element, który odróżnia wyraz pochodny od wyrazu podstawowego.

Najczęściej są to cząsteczki dodawane po temacie słotwórczym (przyrostek) albo dodawane przed tematem słotwórczym (przedrostek).

W języku pojawiają się również wyrazy złożone z dwóch (i więcej) tematów: np. *drog-o-wskaz* (← *droga* + *wskazywać*); *księg-o-zbiór* (← *księga* + *zbiór*). Charakteryzują się tym, że między dwoma tematami pojawia się formant wewnętrzny (wrostek). Wyrazy takie nazywamy **wyrazami złożonymi**. Typy formantów przedstawione zostały na wykresach.

ILUSTRACJA: (G3.G.8) Typy formantów

Ciekawostka

Bywają sytuacje, kiedy formantu ... nie ma, czyli wtedy, kiedy sposobem na utworzenie wyrazu pochodnego jest skrócenie wyrazu podstawowego. Ma to miejsce np.

w przypadku wyrazu *dźwig*, który jest wyrazem pochodnym od wyrazu podstawowego *dźwigać* czy też w przypadku wyrazu *błękit* (powstałym od wyrazu podstawowego *błękitny*). Mówimy wtedy o braku formantu, czyli o formancie zerowym.

Zadaniowo

Ćwiczenie 1

Dopisz wyrazy podstawowe do wyrazów pochodnych.

trawnik - .....

aptekarz - .....

chodnik - .....

płotek - .....

ptactwo - .....

Ćwiczenie 2

Określ znaczenia słowotwórcze wyrazów pochodnych i dobierz do nich wyraz podstawowy.

krótkawy, eksmaż, nauczycielka, drukarnia, drewniany, 'taki, który nie jest całkiem krótki', krótki

Wyraz pochodny	Znaczenie wyrazu pochodnego	Wyraz podstawowy
krótkawy	taki, który nie jest całkiem krótki'	krótki
eksmaż		
nauczycielka		
drukarnia		
drewniany		

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj wyrazy do odpowiedniej grupy.

nanieść, arcydzieło, stulatek, brudnawy, nadinspektor, bieganie, liczykrupa, wywołać, eksksiążę, parostatek, czytelnik, drogowskaz, mapnik, wyczytać, ciekawostka, spisać

<p>Wyrazy utworzone za pomocą przyrostka</p>	
<p>Wyrazy utworzone za pomocą przedrostka</p>	
<p>Wyrazy złożone, utworzone za pomocą formantu wewnętrznego</p>	